

Morgenbladet 16.06.2023

Den dagen Sannhets- og forsoningskommisjonens rapport kommer, kjenner jeg en uro i kroppen

I det lengste unngår jeg de personlige vitnesbyrdene i rapporten fra Sannhets- og forsoningskommisjonen. Jeg er redd de eldre har åpnet opp om sine tap til ingen nytte.

Av [Inga Marja Steinfjell](#), medieviter og direktør ved Samisk arkiv

I fem år har jeg vært Optimisten i møte med andre samers og nasjonale minoriteters mistillit mot staten og dens kommisjon. Jeg har insistert på mulighetene Sannhets- og forsoningskommisjonen skaper. Når rapporten nå foreligger, blir det dessverre tydelig at den ikke åpner noe trygt rom for den samiske befolkningen. Den kommer uten en større tiltakspakke der institusjoner ansvarliggjøres på konkret vis. Ikke noe dedikert nasjonalt finansieringsprogram for minneprosjekter, ingen tydelig tilgjengeliggjøring av nasjonale minoriteters og samers versjon av historien, ingen finansiering til og forventning om å oppfylle vår umistelig rett til å vite sannheten om hva skjedde og hvorfor.

I stedet følger nok en bølge av hets, beskyldninger om offerroller i kombinasjon med sorg over både historie og nåtid.

Torsdag 1. juni 2023 overrakte Sannhets- og forsoningskommisjonens leder, Dagfinn Høybråten, den 700 sider lange rapporten «Sannhet og forsoning – grunnlag for et oppgjør med fornorskningpolitikk og urett mot samer, kvener/norskfinner og skogfinner» til stortingspresidenten. Målet for kommisjonen er å bidra til «et forsonet samfunn».

I dagene etter overleveringen og offentliggjøringen følger en velkjent nummenhet. Skrive- og fortellergleden som fulgte av Morgenbladets ønske om et essay om rapporten, pulveriseres når netthetsen og de stygge kommentarene treffer hardere enn jeg egentlig vil tillate. Ubevisst regner jeg ut prisen det har å diskutere rapporten på en nasjonal plattform, og vil aller helst kripe litt lenger inn i det tynne skinnets mitt.

Vil storfamilien, som også er en del av denne teksten, tåle kommentarfeltet lokalt? Gir jeg andre en anledning til å skade dem? Skuffelsen over mangelen på tiltak i kombinasjon med den opplevde hetsen får meg til å krumme nakken på en måte jeg husker at bestemor gjorde. «Nei, vi kan ikke ta selje for barking her. Vi får gjøre det lenger borte. Skogeieren liker det ikke.» Hun var en pensjonert reindriftsutøver uten bil. Jeg må innrømme at jeg synes hun var svak. Alltid gjøre seg litt mindre, så usynlig som mulig. Samme strategi som sørsamiske ledere hadde da jeg intervjuet dem for masteroppgaven i urfolksjournalistikk, samme strategi som jeg ønsker å gripe til nå.

Første generasjonen hjemme

Likevel er det lille, ydmyke *aahka* (farmor) som er hovedgrunnen til at mitt store livsprosjekt ble å revitalisere det sørsamiske språket. Å ikke kunne snakke med *aahka* på hennes morsmål kan best beskrives som at det lå et filter mellom oss. I essayet «Å romme hele verden», som jeg skrev for antologien *Stemmer fra Sapmi, beretninger fra et stjålet land* (Fjellgren og Nord 2022), forsøker jeg å beskrive hvordan det er å leve med doble identiteter og hva det innebærer å revitalisere et språk for så senere å bli forelder.

Både samboeren min og jeg har internaterfaringer som sitter i kroppen. Han mistet hørselen på det ene øret da han som 7-åring ikke hadde språket som trengtes for å fortelle om ørebetennelsen sin. Å være overlatt til seg selv gjør noe med en. Vi igjen er oppdratt av internatbarn som hadde et distansert forhold til sine foreldre, som også var internatbarn. Våre barn er første generasjon som kun vokser opp hjemme.

I den såkalte Adelaide-erklæringen fra Det internasjonale arkivrådets (ICA) møte om urfolkshistorie i 2019 står det: «Et folks kjennskap til sin egen undertrykkelse er en del av folkearven og [...] må bli bevart med egnede midler, som en oppfyllelse av statens plikt til å huske. Slike midler må rettes mot å beskytte den felles hukommelsen mot forvitring og særlig beskytte den mot revisjonisme og benektelse.»

En av metodene jeg har brukt i revitaliseringen av sørsamisk, er å undersøke gamle intervjuer med sørsamer. Intervjuene i Samisk arkiv er utarbeidet av samiske feltmedarbeidere for å skape grunnlag for et skriftspråk for sørsamisk. Timene jeg har brukt på å lytte til intervjuene lar meg hvile i språkets melodi. Klangene og beretningene skaper noe mange minoriteter og urfolk ikke lenger har: Ett rom som bare er vårt. Det er det rommet mange føler er tapt når språket er borte. Men kan dette rommet meisles ut på nytt, kan vår generasjon finne tilbake til det språket vi ikke kunne snakke med våre besteforeldre? Kan forsoningen skje uten at vi kan snakke om det på vårt eget språk?

Seiersfølelsen jeg fikk da jeg forsto alt *aahka* sa og jeg var i stand til å gjøre meg forstått. Filteret forsvant og mye av den tradisjonelle kunnskapen og historiekunnskapen åpnet seg. Dessuten var vel mine iherdige spørsmål en bekreftelse på at jeg virkelig ville vite. Lærdom fikk jeg.

Finnkjerringbekkens historie

«Bekken i dalgangen heter Finnkjerringbekken. Nybyggerne drepte den opprinnelige samefamilien i området. Kona ble druknet i bekken. Det gikk lang tid før det kom andre *saemieh* til området igjen. Derfor er akkurat de samiske stedsnavnene her borte. Vi som kom etter, hadde ingen å spørre», fortalte en eldre kvinne meg idet vi kjørte gjennom dalgangen.

Som sørsamisktalende journalist opplevde jeg stadig at fremmede sørsamer jeg ikke hadde noe slektskap til, passet på å fortelle historien om sine områder til meg. Fordi jeg kan språket, er jeg ikke en fremmed. Filterne forsvinner. Den som løfter familiens historie av egne skuldre, får plassert både sannheten og smerten i noe større.

I det samiske samfunnet må vi bygge opp et nytt mentalt kart med plass til både nomadisme og vest-østlige flyttinger. Da nasjoner skulle bygges og riksgrensene i Norden ble trukket fra nord til sør, fikk det konsekvenser. Statsgrensen mellom Danmark-Norge og Sverige-Finland ble trukket endelig i 1751 og mellom Norge og Russland i 1826. Lappekodisillen av 1751, tilleggsavtalen til den norsk-svenske grenseavtalen, slo fast reindriftssamenes rett til grenseoverskridende reindrift. Men kodisillen stilte også krav til samene. De måtte velge statsborgerskap og være skattepliktig til det ene eller det andre av rikene. De måtte også registrere beiteområdene og betale leie for bruken på det andre rikets grunn.

Samer måtte velge statsborgerskap i enten sommer- eller vinterbeiteområdet – selv om de var hjemme i begge land. Visst fikk slektene mine kjenne grensestengingen nordpå også. At Kautokeino-opprøret i 1852 kalles religiøs fanatisme, er å begrense historien til en enkelthendelse. Sulter man, har man ikke så mange andre å ty til enn Gud. Kautokeino var uten særlig fyringsved

etter grensestengingen, det var en karrig vidde uten dagens tynne bjørkeskog. Det gode vinterbeidet var låst inn i Finland.

Så rundt, så rundt

Den dagen Sannhets- og forsoningskommisjonens rapport kommer, kjenner jeg en uro i kroppen. Det hadde vært innenfor å sette av tid til å lese, men nei. Tiltakene kan jeg fint lese, men etter å ha sett dem, vil jeg ikke se mer. De er så rundt formulert. Så rundt, så rundt. Hvor er vårt «Call for action»? Ansvarliggjøringen av nasjonale institusjoner? Etter å ha lest, prøver jeg å unngå de personlige historiene i rapporten så langt det går. Med ett er jeg redd for at de eldre har åpnet opp om sine tap til ingen nytte. Så jeg vegrer meg for smerten og sorgen, for systematikken som ligger bak den påførte skammen. Vegringen har også noe å gjøre med statsministerens ord til ungdommene som demonstrerer for Fosen.

Mitt arbeid som direktør ved Samisk arkiv i Arkivverket gjør den samiske historieskrivingen delvis til mitt ansvarsområde, men det skjer innenfor en norsk institusjon som definerer både utviklingen og hvilke ressurser som finnes tilgjengelig. Det er lett å se at mye gjenstår før samene får en mer balansert historie. Mange valg må tas når det gjelder digitalisering, merking av uetisk produserte arkiv, klausulering, risiko for stigma og ikke minst vektning mellom ulike interesser som språks levedyktighet og samfunnets behov for å vite mer. Vi arbeider med metodeutvikling og etiske retningslinjer når urfolks arkiver og fortellinger skal tilgjengeliggjøres. I tillegg handler det om å stimulere til arkiv- og dokumentasjonsskaping der kildene er få eller mangler helt.

Etter som dagen går, kommer det meg for øre at deler av Steinfjellingenes slektshistorie finnes i rapporten, svært nøkternt fortalt av vår *jiekie* Åvla Anta (Ole Andreas Nordfjell 1946-2022). Jeg blar meg forsiktig dit. I sitt hverdagslige språk forteller han om alvorlige voldshendelser: om bondehæren, finnejaging og gammebrenning i hans slekt. Det er som om jeg hører ham.

Ord for ord, minutt for minutt: Den 700 sider lange rapporten til Sannhets- og forsoningskommisjonen ble lest opp fra scenen på Nationaltheatret i Oslo. Opplesningen tok 30 timer. Her er det Inger Elin Utsi som leser. (Odin Drønen)

Nøkternt forteller *jiekie* Åvla om hvordan jagingen av familien til min tippoldefar Anders Andersen og kona Anna Sofie Nursfjell fra Trollheimen skjedde. Det er tydelig at hans historie ikke sier mye om konsekvensene den fikk for etterkommerne hans i vår tid, eller for hvorfor de dro fra Namdalen i utgangspunktet og la flokken på svøm over Trondhjemsfjorden. De kommer til et sted der de frodigste områdene er i bruk av andre. Men hva dette førte til, er enten ikke fortalt eller så er det ikke gjengitt i rapporten. Jeg får ikke spurt – han er borte nå.

Historien om finnejagingen fra Trollheimen, om det nedgravde sølvet som lå gjemt under grua og som var det eneste som ikke ble brent – det har vært kjent for meg, men følgene ble holdt godt skjult for oss. Ifølge min far var ikke Steinfjellingenes familiehistorie noe for barn. Først i 2019 var jeg voksen nok.

Aehjtjes fortelling

Aehtjie, min far, hadde forberedt seg godt. Under intervjuet jeg gjorde med ham, tok han til tårene flere ganger, mens jeg som har lang fartstid bak meg som journalist kjente et behov for en

profesjonell distanse. Mange før meg har grått, men jeg trenger ikke å gråte. Etter dette kjenner jeg ham så mye bedre.

Historien fører oss til livene til deres barn i Finnvollidalen, en dalgang under Steinfjellet som ligger mellom Namsen og fjellet, i Namsskogan kommune. Stedsnavnet kommer av de mange gammeplassene som lå i området. Og *aethkje* forteller om en familie som behøver nytt beiteland på grunn av grensestenging og nybygging. Om en dramatisk flukt fra Trollheimen. *På samisk*. Han forteller om min oldemor Anne Marie Dærga som sammen med mannen sin rydder plass og bygger opp en gamme, bare for å oppleve at jorda de har ryddet og bygget på, selges til andre av Statens skoger.

Samene har gjennom reindriften bruksrett til den tradisjonelle boformen, men ingen eiendomsrett. Det må ha vært beintøft for familien med elleve barn å stadig måtte rydde ny plass, før de på ny blir tvunget til å flytte. Anne Marias far mishandles på bygda en vinter, og to uker etter dør han av en lungebetennelse han fikk fordi han ble liggende i snøen. Av lensmannen blir hun rådet til ikke å anmelde. Det er uansett ingen som vil vitne i deres favør, sier han. Traumene og kampene for et hjem gjør henne nedbrutt og syk, og hun blir til sist innlagt på psykiatrisk anstalt. Hennes arkiv har jeg ikke søkt opp, selv om jeg lurte på hva som ble skrevet om en nedbrutt samisk kvinne. Noen ganger holder det å vite at for de andre og yngre Anne Mariene gikk det bra. Nok en Anne Marja skal merke sine reinkalver i eget merke i sommer. Merket er godkjent. Det ligger en forsoning i dette.

Andre har forsøkt å kaste skam over etterkommerne og tapene de opplevde. Psykisk sykdom var et stigma da, slik det er nå. Likevel er det mange Anne Marjaer i familien, oppkalt etter nettopp ellevebarnsmoren som knakk sammen etter å ha mistet hjemmet sitt flere ganger og til sist sin far ved vold – for at de var rettighetsløse samer. Som om det ikke var nok, ble hennes hjem plass liggende under jernbanen nord for jernbanebroa ved Brekkvasselva.

Å forsones med hemmeligheter

Ved en lydarkivkonferanse fikk jeg en gang spørsmålet av en romsdaling om det finnes arkiver etter en forfar kalt Finn-Torkel. «Det vet jeg jaggu ikke. Det bærbare pianoet han bar på ryggen står på det sørsamiske museet Saemien Sijte i Snåsa, men jeg skal være sjette eller syvende generasjons etterkommer av ham. Jeg må tenke etter», svarte jeg. Lite visste jeg at han var en noe karikert mytisk figur i et lokalt spel. «Jeg vet hvor koia hans var og hvor kona døde, du må komme og se», sa romsdalingen, som var sjokkert over å snakke med en etterkommer. Snota, Trollheimen. Bare en historie for meg, men han kjente plassen. Et veldig fristende forslag. «Er finnejagingen fra Trollheimen kjent i området?» spurte jeg forsiktig, men så fort at det var den ikke. Vi byttet tema.

Arvede konflikter og arvede sorger er ikke noe jeg vil gi videre. Det betyr ikke at historien skal gjemmes eller glemmes, den skal forvaltes respektfullt og etisk. Historieløshet er noe jeg kjenner en inderlig forakt for. Hvem er det som ikke kjenner sine egne? Den som gjemmer seg! Samisk historie er i svært liten grad nedskrevet og gransket. Dermed har hver same selv måttet kunne sin historie og passe på å fortelle den videre til neste generasjon.

Historiekunnskap er noe jeg er stolt av. Om noen spør om slektskap, kan jeg slektstret fire og fem ledd bakover og så sidelengs. Mennene er lettest, men på kvinnesiden finnes navnene Nursfjell, Stinnerbom, Dærga, Børgefjeld, Blåsjøefjeld, Marsfjell og Støerre-Aanta. På morssida heter de Skum, Sara, Somby, Törnensis, Turi.

Både min far, hans søster og også to kusiner valgte Kautokeino og Karasjok i nord som boplass. Der har de oppdratt sine barn på et sted der andre også er samer. En trygghet og en plass der vår samiske bakgrunn og utdannelse er til vår fordel. Jeg kan og har brukt Kautokeino-drakten, men likevel bærer jeg heller den sørsamiske kofta som en kjærlighetserklæring til mine slektninger som tapte så mye, men vant fornorskinga.

Av oss etterkommerne etter Anne Marja Dærga og Ole Andersen Steinfjell er det rundt halvparten som regner oss som samer og er åpne om det. Noen ber tynt sine slektninger om å ikke fortelle andre at de er samer og har kuttet båndene til familie. Håpet om at den andre halvparten en dag kommer på slektstreffene, som er våre familiefestivaler, lever. Håpet finnes i at de yngre kanskje vil forstå sine foreldres skam, og se forbi den, for forsiktig å undre seg om hvorfor det ble slik? Mitt håp er fortsatt at Sannhets- og forsoningskommisjonens rapport, sammen med alle våre historier, kan bidra til en forståelse av valgene som er gjort før dem. Skammen i dag er ikke vår, selv om mange strukturelle hindringer og mangel på ressurser gjør at mye må gjøres på dugnad.

Jeg måtte ringe en eldre mann for å dobbeltsjekke en historisk hendelse til dette essayet. Da han hørte hva jeg holdt på å skrive, sa han: «Du må være veldig, veldig forsiktig. Det kan være svært farlig.» Jeg blir opprørt. Ryggmargsrefleksen er redsel. Våre eldre lever med denne redselen så lenge ingenting forandrer seg. Jeg ville gitt ham et tilfluktsrom i noe som fortsatt bare fremstår som et luftslott av en forsoning.

Som popkorn

Den første direktøren ved Samisk arkiv ba meg om å indeksere intervjuene. Jeg spurte om retningslinjer for hvordan det skulle gjøres. Det fantes dessverre ikke, så jeg ble bedt om å gjøre så godt som jeg kunne.

På norsk er søkeord og tagginger ofte objekt-ord, mens samiske språk er sentrert rundt verb. Jeg har hele tiden en følelse av at dette burde egnede fagfolk gjøre, men jeg er lykkelig for jobben. For hver eneste time som jeg får lytte til stemmene og fortellingene, lærer jeg å kjenne historier fra hele det sørsamiske området. Vokabularet mitt vokser og melodien i språket kryper inn i kroppen min. Ord jeg aldri har brukt selv, men kun forstått – slik det er med passive språk – begynner å finne veien ut. De kan brukes, også av meg.

Selv om jeg bodde i en helsamisk bygd, så snakket ikke menneskene rundt meg sørsamisk. Nå tar intervjuene plass i ordforrådet mitt. Nye ord spretter som popkorn i hjernen, de vil ut gjennom munnen. Å lære seg et nytt språk er som å bli barn på ny. Det er overveldende fordi hjernen tas i bruk på en helt ny og omfattende måte, men også sårbart fordi man ikke høres ut som man vil. På veien forsones jeg med tapene og tar igjen det tapte. Med livene og sorgen.

Den sørsamisk–norske ordboken kom i 1993, men for å finne frem i den måtte man kunne sørsamisk fra før. Ordboken fra norsk til sørsamisk kom først i 2009. Når man skal lære et marginalisert språk uten et sentralt hjelpemiddel som ordbøker, spør man ved alle anledninger: hvordan sier jeg dette?

I perioden jeg lytter på intervjuene treffer jeg en *båeries aajja*, en eldre mann, når jeg går på tur. Han vil gjerne snakke samisk med meg, men blir ofte sjenert siden vi ikke kjenner hverandre så godt og han er ute av trening når det gjelder samisk. «Hva heter det igjen på *saemien*, når man slakter rein, hva kaller man alle de fire bellingene (leggskinn) på en rein», spurte jeg en av de

eldste i byen. «Jaha, ja. Du menar så. På svenska sier vi en ‘gång’». «Gaamesh» blir foreslått, men det er den generelle benevnelsen for bellinger. Fordi jeg allerede kan nordsamisk, vet jeg at det finnes et eget ord for bellinger av én rein, nemlig «gottur». Å lete etter et ord på norsk for et fenomen som ikke finnes på norsk, oppleves fåfengt.

I arkivene på Samisk arkiv finnes intervjuer om det, men de er ikke registrert med tema. Nå vil jeg gjenoppta jakten på ordet. Til slutt finner jeg det, ved hjelp av at jeg kan det på nordsamisk leter jeg meg igjennom ordboken fra sørsamisk til norsk seksjon G. Det var som jeg trodde. Det heter «gadtere, godtåervie – gang, all leggskind (bellinger), margben, el. Fotsenene av én rein.» Nok et nytt ord inn i språkforrådet. De færreste som vil lære sørsamisk har et annet samisk språk som krykke.

Veien inn i arkivet

Det er denne rådvillheten jeg vil spare brukerne av Samisk arkiv for, når de skal søke på nettet etter ting de er interessert i. Da trengs kunnskap fra flere kilder. Som direktør for Samisk arkiv er det jeg som er ansvarlig for lydbåndene med språkskatten – som både er dokumentasjon av språk og av tradisjonell kunnskap. Mine tidligere forsøk på å konstruere metadata til disse arkivene ligger på serveren, men er ikke tatt i bruk ennå. Arkivsystemene er ikke skapt for slike metadata, og lyd er et vanskelig format. Vi er ikke mange nok med samisk språk og arkivkompetanse, og systemene har ikke de grunnleggende samiske databasene.

At min arbeidsplass Arkivverket, statens hukommelse, er konstruert for å dokumentere statens suverenitet, er et faktum. I stor kontrast står samenes egen tradisjon der målet har vært å legge igjen færrest mulig spor. De som aktivt har finansiert dokumentasjon for språk og tradisjonell kunnskap, har ikke hatt in mente at arkivplan og dokumentasjonen ikke er skapt for tilgjengeliggjøring. Å dekolonisere arkivfaget er kjernen i virksomheten jeg leder. Lerretet er langt å bleke og den samiske trøttheten siger inn når tiltakene uteblir.

Nye folk i Kvilåsen

I dag er ikke mye igjen etter samene i Finnvollidalen. Huset til mine besteforeldre, Soar, er solgt. Huset som min far minnes, var kaldt sammenlignet med den varme gamma som var hans første hjem. Igjen er bare gammetuftene og korsene som er innrisset i noen graner ved en høyspentstolpe inne i Brekka, risset inn til minne om samefamilien som ble drept av nybyggere her. Og noen bønder klamrer seg fast. *Jiekie Ávla* har gått bort og *Jiekie* har også flyttet.

Tapet er både Namsskogan kommunes og vårt. Etterkommerne er mange, men kun én er igjen i kommunen. Når Sannhets- og forsoningskommisjonens rapport slår fast at hver enkelt kommune bærer stor del av ansvaret for forsoningen, kan man lure på hvordan dette kan gjennomføres i handling. Selv om dette var hjemmet deres, lå spesialskolen for samer som *aehtjie* og hans søsken gikk på i Hattfjelldalen. I flere generasjoner ble det der sørget for at man ikke skulle ha en nær relasjon til hjemplassen og bygda, foruten de nærmeste jevnårige naboungene. Og den avstanden er kanskje gjensidig?

Namsskogan kommune utga i 1988 bygdeboka *Namsskogan. Lindsetmo-slekta*. Den er strukturert etter gårdene folk bodde på, og vår familie er omtalt under noe ironiske tittelen om urfolket i kommunen: «Nye folk i Kvilåsen». Kvilåsen var gården som ble deres første ikke-samiske boplass.

På gården var de kanskje nye, men i området var de alt annet. Kan Trøndelags historie nå skrives uten å utelate sørsamene fra fortellingen?

Ettersom tiden har gått, vet jeg at det er mange sterke historier der nålevende har fortalt om strukturell rasisme i regi av hjemkommune og forvaltning på ulike nivåer. Det vil være behov for å starte en forsoning. Like fullt slår det meg at eldre ikke målbærer sin personlige skjebne i rapporten, men gir stemme til historien de har båret på.

For mange har «forsoningen» allerede startet. Folk har tatt tilbake språket sitt, sørget for at tradisjonell kunnskap læres bort og bevares. På norsk kaller man slik egeninnsats for *dugnad*. Forventningen var at dugnaden nå er over og at institusjonene blir gjort i stand til å fullføre oppgavene sine.

Inntil det er mulig, håper jeg den lille, vakre kommunen i Trøndelag kan begynne forsoningen med å erkjenne at våre familier var der og hørte til. Det kan man blant annet gjøre ved å skilte med stedsnavnet *Dievie* i Finnvolldalen, dalen som har navn etter de forlatte boplassene. Min far har bodd 45 år nordpå. I sommer skal vi til Gaajhtege og takke landskapet for at det tok så vel imot de før oss. Det er forsoning i det også.